

УДК 338.23:342.76

Т. Маляренко

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ПІДХІД ІЗ ПОЗИЦІЙ ПРАВ ЛЮДИНИ

Проаналізовано зв'язки між економічною стабільністю країни і соціальним конфліктом, спричиненим економічною небезпекою індивідуума. Доведено, що економічна нестабільність призводить до ескалації соціального конфлікту через два ключових механізми: більш глибоке соціальне виключення і порушення соціальних, економічних і культурних прав людини. Пояснено на прикладі однієї з соціально виключених і дискримінованих груп (ВІЛ-позитивні) механізми радикалізації соціальних конфліктів. Запропоновано концепцію економічної безпеки України, яка базується на правах людини.

Ключові слова: дискримінація, економічна безпека держави, права людини, соціальний конфлікт.

Протягом останніх десятиріч традиційний підхід до формування безпеки держави, сфокусований на національних інтересах, політичному суверенітеті й територіальній цілісності, зазнає суттєвих трансформацій, що передусім пов'язано із радикальними змінами у системі загроз і методів руйнівного впливу.

Концепція економічної безпеки розробляється на тлі актуалізації загроз безпеці держави, пов'язаних з економікою.

Важливіші проблеми функціонування економіки України як основи її національної безпеки відображені у Стратегічній програмі Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) “Цілі тисячоріччя”, Стратегії національної безпеки України, урядовій програмі “Про засади внутрішньої та зовнішньої політики”. Міністерством економіки України розроблена і затверджена “Методика розрахунку рівня економічної безпеки України”. Але, незважаючи на широкий науковий інтерес до проблематики економічних аспектів безпеки держави і значну кількість досліджень у цей галузі, практична значущість пропозицій буде залишатись незначною, доки економічна безпека і національна безпека є двома окремо функціонуючими сферами державного управління.

Актуальність дослідження полягає у необхідності пошуку шляхів інтеграції концепцій економічної безпеки і національної безпеки України як на етапі формування стратегії держави, так і на етапах її реалізації, у важливості розробки концепції економічної безпеки держави, яка, з одного боку, була б спрямована на упередження руйнівного розвитку загроз національній безпеці, а з іншого – базувалась на захисті прав людини та фундаментальних свобод.

Зв'язок між економікою і безпекою держави був важливим предметом досліджень як для меркантилістів, та і для прибічників ліберальної теорії, зокрема А. Сміта і Д. Рікардо. Дж. Кейнс і Фрідріх Ліст заклали підґрунття підходів, які зараз є основою концепції економічної безпеки провідних міжнародних гравців.

Економічна безпека як складова або самостійна концепція увійшла до лексики політиків у 80-ті рр. ХХ ст. передусім для обґрунтування нової глобальної стратегії США, спрямованої на захоплення світових ринків. У своїй доповіді конгресу Президент США

Б. Клінтон називав Америку “гігантською корпорацією, яка має інтереси в усьому світі й змагається за глобальне лідерство з іншими країнами” [1].

Сучасні дослідження економічної безпеки держави здійснюються у межах декількох академічних підходів:

1. Військово-політичних теорій безпеки, в яких військовий потенціал країни пов’язується з ресурсною базою та ефективністю функціонування економіки.

2. Теорій геоeкономіки, в яких економічна безпека розуміється як конкурентоспроможність економіки країни і захищеність її економічних інтересів.

3. Теорій, які становлять мейнстрим економічних наук (передусім у межах неокласичної економічної теорії).

4. Політичної економії соціальних конфліктів.

В Україні проблеми економічної безпеки держави досліджують О. Власюк, В. Геєць, Б. Губський, Я. Жаліло, В. Мунтіян, О. Новікова та інші. Практично в усіх роботах українських вчених економічна безпека держави розглядається окремо від національної безпеки, майже паралельно їй; загрози, норми, інститути національної безпеки та економічної безпеки держави є роз’єднаними.

Введення до наукового обігу поняття економічної безпеки держави повинно супроводжуватись обґрунтуванням взаємовідносин між концепцією економічної безпеки і національною безпекою, а також розробкою механізмів, які пояснюють, як загрози економічній безпеці держави формують загрози національній безпеці.

Мета статті – на основі аналізу зв’язків між економічною небезпекою індивідуума і соціальними конфліктами виявити ключові механізми ескалації соціальних конфліктів та запропонувати новий підхід до визначення економічної безпеки держави.

Із позицій норм міжнародного права безпека держави (національна безпека) порушується у випадку загрози насильницької втрати територіальної цілісності, загрози політичному суверенітету країни.

Хартія ООН, розділи 2(4), 7, зокрема ст. 39 – 51, містять ідентифікацію загроз безпеці держави, припустимі механізми захисту безпеки як з боку держави, так і з боку міжнародної спільноти. Загроза розуміється як декларація наміру нанесення шкоди або здійснення покарання, і, як правило, є результатом наслідування певному курсу дій. Загроза завжди сприймається як реальна, асоційована з певною людиною або державою [2].

Більшість факторів, які визначені як загрози безпеці держави в економічній сфері (або як загрози економічній безпеці) у наукових публікаціях українських вчених або в урядових програмах, не можуть бути кваліфіковані як загрози безпеці держави. Усім дослідженням економічної безпеки, які здійснюються у вузьких дисциплінарних кордонах без залучення знань із інших галузей, таких як право, соціологія, політологія, міжнародні відносини, бракує неупередженості, чіткості визначення понять, і, особливо, обґрунтування механізмів, які пов’язують негативні тенденції в економічній сфері з виникненням конфліктів і порушенням національної безпеки. Будь-який підхід до визначення економічної безпеки держави повинен містити чіткий механізм, який демонструє, як негативні тенденції в економічній сфері трансформуються у загрози безпеці держави.

Необхідно підкреслити, що стан економічної безпеки держави у конкретний період часу, як і будь-якої безпеки, є відносним, а не абсолютним: дві країни, два уряди однієї країни, два громадянина мають різні уявлення про те, який стан вважати безпечним. На оцінку понад з існуванням об’єктивних загроз впливають

суб'єктивні фактори: очікування змін у власному статусі, сприйняття середовища та моральні цінності. Тому перш, ніж запропонувати систему індикаторів, які можуть слугувати критеріями оцінки економічної безпеки держави, необхідно обґрунтувати об'єктивну дефініцію стану економічної безпеки, яка б не провокувала політичні спекуляції навколо себе, та описати дві ідеальних моделі, такі як (1) стан абсолютної економічної безпеки і (2) стан абсолютної економічної небезпеки.

Ми пропонуємо вважати станом *абсолютної економічної небезпеки* держави таку модель економічного розвитку та організації суспільства, яка у короткотерміновій перспективі неминуче призведе (або вже призвела) до масштабного соціального конфлікту у відкритій формі із застосуванням насилля. Масштабний соціальний конфлікт у відкритій формі – громадянська війна за класифікацією, запропонованою *Correlates of War*, прийнятою провідними міжнародними організаціями, зокрема ООН (1 000 загиблих з обох сторін протягом року) [3].

Стан абсолютної економічної безпеки держави – це така модель економіки та організації суспільства, яка унеможливорює насильницькі форми соціальних конфліктів; у короткотерміновій і довготерміновій перспективі забезпечує умови для внутрішнього миру, стабільності, сприяє підтримці мінімального рівня соціальної напруженості всередині суспільства.

Об'єктивним критерієм того, чи порушена безпека держави, є наявність насильницьких форм соціальних конфліктів на її території.

Комплексне дослідження причин соціальних конфліктів, здійснене фахівцями Світового Банку, дозволило назвати основні причини виникнення соціальних конфліктів та описати механізми ескалації насилля. Загалом всі механізми можуть бути розподілені на дві групи: “механізми жадібності” (конкуренція еліт за владу і право власності на ресурси) та “механізми образи” (колективне невдоволення, викликане поглибленням соціально-економічної нерівності, соціальним виключенням, порушенням прав людини). У кожному випадку економічні фактори відіграють провідну роль [4].

Проілюструємо механізм виникнення соціальних конфліктів і радикалізації насилля на прикладі соціально-виключеної групи, якою, за оцінками правозахисних організацій, в Україні є ВІЛ-позитивні.

За класифікацією Об'єднаної програми ООН по ВІЛ/СНІДу (далі – ЮНЕДС), епідемія ВІЛ-інфекції в Україні є епідемією у концентрованій стадії. За оцінками ООН, понад 4% дорослого населення України є ВІЛ-інфікованими. Згідно з статистикою, станом на 01 квітня 2010 р. ВІЛ-інфікованими є 344 особи на кожні 100000 населення. Найвищі рівні поширеності інфекції спостерігаються в урбанізованих і промислово розвинутих областях: у Дніпропетровській області – 356,5 осіб на кожні 100000 населення, в Одеській – 347,5 осіб, у Донецькій – 319,4 осіб, у м. Севастополь – 259,2 осіб, АР Крим – 221,3 осіб [5, 6].

Згідно з дослідженнями ООН та Української Гельсінської правозахисної групи, дискримінаційне ставлення до людей, що живуть з ВІЛ (далі – ЛЖВ) проявляється в утворенні перешкод у доступі представників цієї групи до послуг з охорони здоров'я, до трудової діяльності, освіти, що, з точки зору правозахисників, пояснюється з одного боку, хибними уявленнями населення про високу загрозу передавання інфекції, ірраціональним страхом перед хворобою, а з іншого – політичною та економічною кризою, правовим нігілізмом та низьким рівнем загальної культури та моралі у суспільстві [7].

Механізм впливу поширення ВІЛ-інфекції на ескалацію насилля у суспільстві полягає в залученні інструментів соціального виключення, ізоляції цієї групи від

економічного життя країни, розриві соціальних зв'язків, що сприяє соціальному дистанціюванню, формуванню особливої моралі і ворожості у сприйнятті оточення, радикалізації насилля стосовно “нормальних” членів суспільства.

Хоча українське законодавство гарантує рівний доступ всіх громадян України до необхідних послуг в усіх сферах суспільного життя, але інфіковані люди часто потрапляють у ситуації незахищеності, тому що закони не завжди виконуються у повному обсязі.

Звіт з виконання прав людини в Україні, підготований Human Rights Watch, свідчить, що громадяни, які проживають із ВІЛ/СНІД, і які становлять 440 тис. за оцінками міжнародних організацій, стикаються з поширеною дискримінацією на робочих місцях, втратою робочого місця, дискримінацією та образами з боку чиновників, суддів, соціальною ізоляцією з боку суспільства [8].

Окрім вищезгаданого, існують і більш загальні проблеми соціального виключення, а саме руйнування та послаблення соціальних зв'язків, що порушує соціальну інтегрованість та підвищує соціальну напругу у суспільстві.

Парадигма Джайпура – це економетрична модель, яка ілюструє взаємозалежність між особливостями поширення інфекції з одного боку, і соціально-економічними показниками розвитку держави – з іншого. Відповідно до парадигми Джайпура, ступінь вразливості країн до поширення ВІЛ-інфекції визначається двома факторами: економічним добробутом та рівнем соціального порозуміння. Нерівність у прибутках є іншим важливим фактором. Соціально-економічна нерівність є прямо пов'язаною з рівнем соціального виключення населення [9].

Соціальне включення/виключення стосується ступеня контролю та єднання всередині суспільства за допомогою релігійного, морального або політичного лідерства. Соціальне включення пов'язано із відсутністю соціальних конфліктів у відкритих або латентних формах.

Механізми, які пов'язують поширення захворюваності на ВІЛ/СНІД і мотивацію вражених груп до участі у соціальних конфліктах, є такими:

1. Обмеження доступу хворих до лікувальної інфраструктури, медикаментів, відмова лікарів обслуговувати хворих на СНІД сприяє, з одного боку, поширенню інфекції, а з іншого боку, формує особливе сприйняття ризику та провокує агресивну поведінку вражених індивідумів і груп. В Україні, де заробітна плата лікарів є надзвичайно низькою, а засоби особистої гігієни – недостатніми, нерідкими є випадки відмови лікарів від обслуговування ЛЖВ. Часто лікарі залишають заклади, які обслуговують ці групи населення.

2. Висока динаміка правопорушень і низька правова культура, поширення споживання наркотиків, особливо серед молоді, яка проживає на депресивних територіях, у комбінації із слабкими державними інститутами, корупцією, включенням правоохоронців до кримінальних мереж, низькими витратами на соціальну допомогу, освіту, просвітницькі кампанії, сприяє поширенню інфекції.

3. Нестабільність, соціальні конфлікти і громадянські війни у сусідніх країнах впливають на поглиблення соціальних проблем через потоки мігрантів, біженців, проникнення мереж організованої злочинності, передусім пов'язаних із розповсюдженням наркотиків та зброї. Збройні конфлікти на Кавказі у 90-х рр. ХХ ст. призвели до зростання рівня заражуваності на ВІЛ/СНІД у прикордонних регіонах України. Наприклад, за оцінками Донецького обласного центру СНІДу, пік заражуваності припадав на 90-ті рр., особливо на 1998 р., адже 90-ті рр. були

періодом найвищої нестабільності, прозорості кордонів, нелегальної міграції, кримінальних війн.

Загалом протестна поведінка заражених на ВІЛ/СНІД є результатом психологічного стресу, якого вони зазнають, стикаючись із політикою відторгнення з боку суспільства. Протестна поведінка є маніфестацією соціальної маргіналізації як реакції на соціальне виключення цієї групи населення.

Наступна теоретична модель узагальнює фактори, які впливають на поширення ВІЛ-інфекції серед населення країни, та механізми, які пов'язують розповсюдження ВІЛ-інфекції з соціальним виключенням і соціальними конфліктами (рис.1).

Рис. 1. Фактори, які впливають на поширення інфекції. Механізми впливу поширення інфекції на соціальний конфлікт

Як можна побачити зі схематичного зображення моделі, фактори на різних рівнях взаємодіють так, що зміни на макрорівні впливають на мікрооточення індивідуумів. Індивідууми своєю чергою, формують свою поведінку та приймають рішення щодо участі в конфлікті. Соціальне виключення, поляризація, визначення “своїх” та “чужих” є ключовими факторами, які впливають на мобілізацію протестних груп до участі у конфлікті.

І, навпаки, соціальне включення та високий рівень толерантності суспільства є факторами, які допомагають подолати як поширення хвороби, так і є запобіжними заходами ескалації насилля.

Дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1. Запровадження соціального конфлікту в якості основного індикатора порушення економічної безпеки держави дозволяє обґрунтувати критерії небезпеки, пов'язані з радикалізацією насилля, і запровадити систему моніторингу та оцінки стану економічної безпеки, в якій економічні передумови конфліктів ув'язуються з динамікою конфлікту.

2. У сучасний період має місце декілька різновидів соціальних конфліктів, які порушують безпеку держави через вплив механізмів, специфічних для кожного типу конфлікту. У кожному з цих механізмів економічні фактори відіграють ключову роль.

3. Соціальні конфлікти, спричинені соціальним виключенням, дискримінацією, поглибленням соціально-економічної нерівності, є більш вірогідними для країн, що розвиваються, включаючи Україну. Передусім, учасниками конфліктів стають представники дискримінованих і соціально-виключених груп, тому державна політика економічної безпеки повинна бути спрямована насамперед на ці групи. На прикладі ЛЖВ проаналізовані механізми зв'язку між поширенням епідемії та мотивацією людей до участі у соціальних конфліктах. Доведено, що радикалізація насилля пов'язана із соціальним виключенням, дискримінацією, відторгненням з боку суспільства.

5. Політика ізоляції, яку держава закріплює інституціонально, разом із відторгненням із боку суспільства, формують почуття індивідуальної образи, яка, за умов наявності інтеграційного фактора, є мотивом підтримки групового інтересу у конфлікті. Спочатку спрямована проти певних осіб, які є джерелом образи, протестна поведінка все більш оформлюється у стратегію боротьби з державою, яка легітимізує дискримінацію і несправедливість. Соціальне виключення “нових знедолених” груп – ЛЖВ, біженців, представників етнічних меншин – є наріжним каменем архітектури ворожнечі, яка руйнує зсередини навіть заможні та економічно розвинуті країни.

Література

1. Encyclopedia of war and American society [Text] / [Peter Karsten]. — Pittsburgh : SAGE Publications Inc., 2006. — 1392 p.
2. Charter of the United Nations [Text]. — N.-Y. : United Nations, Department of public information, 2008. — 80 p.
3. Correlates of war: war dataset [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.correlatesofwar.org>.
4. Collier Paul. Beyond greed and grievance: feasibility and civil war / Paul Collier // Journal of peace research [Text]. — 2008. — № 45. — P. 461—478.

5. Оперативна інформація про офіційно зареєстрованих ВІЛ-інфікованих громадян України станом на квітень 2010 р. [Електронний ресурс] / Комітет з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу. — Режим доступу : <http://stop-aids.gov.ua>.

6. World development indicators – 2009 [Electronic resource] / World Bank. — Access mode : <http://data.worldbank.org/indicators>.

7. Права людини в Україні – 2008 [Текст] : доп. правозах. організац. / [за ред. Є. Захарова, В. Яворського]. — Х. : Права людини, 2009. — 304 с.

8. Ukraine: rhetoric and risk (human rights abuses impeding Ukraine's flight against HIV/AIDS) [Electronic resource] / Human rights watch, 2010. — Access mode : www.hrw.org.

9. Benz Sophia. The killing of the fittest: a quantitative analysis of HIV/AIDS and conflict [Text] / Sophia Benz. — Saarbrucken : VDM Verlag, 2008. — 144 p.

T. Maliarenko

THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: HUMAN RIGHTS BASED APPROACH

The links between the economic stability of the state and social conflict caused by individual economic insecurity are analyzed. It is proved that economic instability leads to escalation of social conflict through two key mechanisms: more profound social exclusion and the violation of economic and social rights, both resulting from economic instability. Using the cases of socially excluded and discriminated groups in Ukraine (e.g., HIV-positives), the causes of radicalization, subsequently leading to both escalation of violence against "others" and mobilization to protest activity are explained. As a remedy, human rights based concept of economic security for Ukraine is suggested.

Key words: discrimination, economic security of the state, human rights, social conflict.